

Przemiany demograficzno-społeczne wsi

Anna Janiszewska

Wprowadzenie

Obserwowane od lat 90. ubiegłego wieku trendy procesów demograficznych wskazują, że sytuacja ludnościowa Polski jest trudna. W najbliższej perspektywie nie można spodziewać się znaczących zmian gwarantujących stabilny rozwój demograficzny. Niski poziom dzietności i urodzeń przy jednoczesnym korzystnym zjawisku, jakim jest wydłużanie trwania życia, spowoduje zmniejszanie podaży pracy oraz coraz szybsze starzenie się społeczeństwa poprzez przede wszystkim wzrost liczby i udziału w ogólnej populacji ludności w najstarszych rocznikach wieku. Dodatkowym elementem wpływającym niekorzystnie na rozmiary potencjału ludnościowego i jego strukturę są procesy migracyjne, w tym przypadku szczególnie ujemne saldo migracji zagranicznej (Hryniewicz i in. 2018).

Przemiany demograficzne odgrywają fundamentalne znaczenie dla procesu zarządzania gospodarką krajową, jednak poznanie ich specyfiki na poziomie lokalnym pozwala dostarczyć kluczowych informacji dla procesu projektowania regionalnych strategii rozwoju (Golinowska 2012). Pomimo podobnych tendencji większości procesów demograficznych w miastach i na wsi w Polsce, kwestie ekonomiczno-bytowe oraz kulturowo-społeczne różniące miasta i obszary wiejskie mogą wywoływać odmienne zjawiska demograficzne albo zróżnicować ich natężenie.

Z demograficznego punktu widzenia wieś traktować można jako miejsce, gdzie żyje i gospodaruje człowiek, pamiętając o tym, że od rozmiarów i cech jakościowych potencjału demograficznego (jako zasobu) zależy stan zagospodarowania przestrzeni wiejskiej. Z drugiej strony wieś jako miejsce zamieszkania jest cechą społeczną różnicującą zdarzenia czy procesy ludnościowe zachodzące na samej wsi i w skali całego kraju. Ludność wiejska jest segmentem populacji, której możemy przypisać szereg cech szczególnych. Najważniejsze wśród nich to: rozproszenie (w ujęciu przestrzennym), dominacja tenden-

cji do względnego zmniejszania się populacji (w ujęciu dynamicznym) oraz specyfika struktury społeczno-zawodowej (jej znaczenie dla gospodarki narodowej w ujęciu sektorowym).

Obszary wiejskie stanowią ponad 93% powierzchni kraju, a w 2017 r. były zamieszkiwane przez blisko 40% ludności naszego kraju. Niski poziom koncentracji ludności mieszkającej na obszarach wiejskich jest przede wszystkim wynikiem rozproszonego, ukształtowanego historycznie osadnictwa. Specyficzna dla obszarów wiejskich dekoncentracja objawia się brakiem wyraźnych centrów w przestrzeni, skupiających większą część mieszkańców. Niesie to za sobą zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki. Do korzystnych należy zaliczyć, np. mniejszą presję na środowisko naturalne, zaś do negatywnych gorszą dostępność do rynku pracy, usług publicznych, obiektów infrastruktury itd. (Stanny 2011).

W celu oceny specyfiki procesów demograficznych zachodzących na wybranych obszarach wiejskich badaniu poddano zmiany zachodzące zarówno w liczbie, jak i w strukturze demograficzno-społecznej zamieszkującej tam populacji. Analizy dokonano na podstawie na danych GUS, jednak dostępność informacji dla jednostek odniesienia (wsie, gminy) była zdecydowanie większa dla gmin, dla których analiza dotyczyła okresu 1995-2017. Dało to możliwość nakreślenia szerszego kontekstu sytuacji demograficznej gmin, w których są położone analizowane wsie. W przypadku wsi jedynymi dostępnymi danymi, były te pochodzące z spisów w 2002 i 2011 r. Ocenę regionalnej specyfiki procesu przemian demograficznych na obszarach wiejskich oparto na badaniu relacji w analizowanych parametrach, wykorzystując miary statystyczne określające zakres zmienności badanych cech.

Potencjał ludnościowy i jego struktura (gminy)

Liczba ludności i jej zmiany

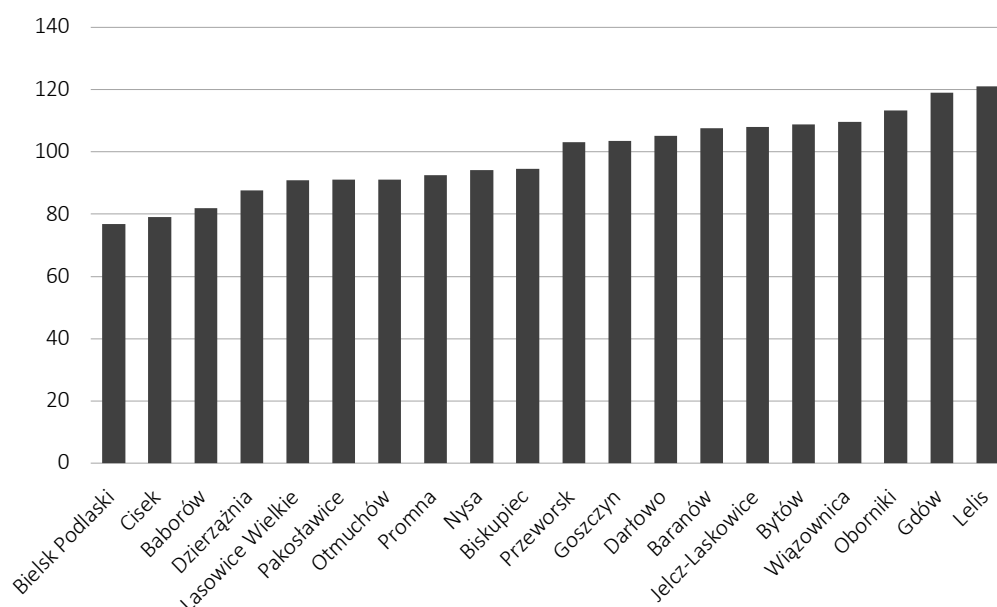
Gminy, w których są położone analizowane wsie, odznaczają się dużym stopniem zróżnicowania demograficznego. Jest to wynik m.in. typu, jakimi są analizowane jednostki administracyjne – 13 z nich to gminy wiejskie, na obszarze których znajdują się tylko wsie, a pozostałe 7 stanowią gminy miejsko-wiejskie, w skład których wchodzi miasto (siedziba powiatu) oraz wsie.

Potencjał ludnościowy gmin jest bardzo zróżnicowany ilościowo, od niespełna 3 tys. w Goszczynie do ponad 57,5 tys. w Nysie (tab. 7). W 11 gminach liczba ludności nie przekracza 10 tys. mieszkańców, w następnych 5 potencjał ludnościowy zawiera się w przedziale 10-20 tys. i tylko w 4 gminach liczba mieszkańców wynosi powyżej 20 tys. W analizie zmian liczby ludności tych jednostek uwzględniono dwa momenty czasowe, tj. lata 1995 i 2017. Zaobserwowane w tym czasie zmiany obejmują zarówno wzrost potencjału ludnościowego (10 gmin) jak i jego spadek (10 gmin). Rozmiary tych zmian są znacznie zróżnicowane, największy wzrost odnotowały gminy Lelis (21,1%) i Gdów (19%), zaś największy ubytek – Bielsk Podlaski (–23,2%) i Cisek (–21%). Tendencje rozwojowe czy spadkowe nie były jednoznacznie związane z typem analizowanych gmin. Bowiem wzrost zanotowano w 3 gminach miejsko-wiejskich i w 7 wiejskich, a spadek w 4 miejsko-wiejskich i w 6 wiejskich (ryc. 13).

Tabela 7: Potencjał ludnościowy analizowanych gmin w latach 1995-2017

Gminy	Liczba ludności		Wzrost/ubytok 1995-2017 (%)
	1995	2017	
Jelcz-Laskowice	21 526	23 269	8,1
Gdów	15 151	18 024	19,0
Promna	6 051	5 602	-7,4
Baranów	4 886	5 257	7,6
Goszczyn	2 876	2 976	3,5
Lelis	7 884	9 549	21,1
Dzierżążnia	4 201	3 684	-12,3
Baborów	7 363	6 038	-18,0
Cisek	7 189	5 679	-21,0
Lasowice Wielkie	7 592	6 901	-9,1
Nysa	61 149	57 579	-5,8
Otmuchów	14 955	13 634	-8,8
Pakosławice	3 889	3 542	-8,9
Wiązownica	10 680	11 705	9,6
Przeworsk	14 432	14 892	3,2
Bielsk Podlaski	8 768	6 732	-23,2
Bytów	23 351	25 406	8,8
Biskupiec	20 153	19 036	-5,5
Oborniki	30 082	34 082	13,3
Darłowo	7 598	7 987	5,1

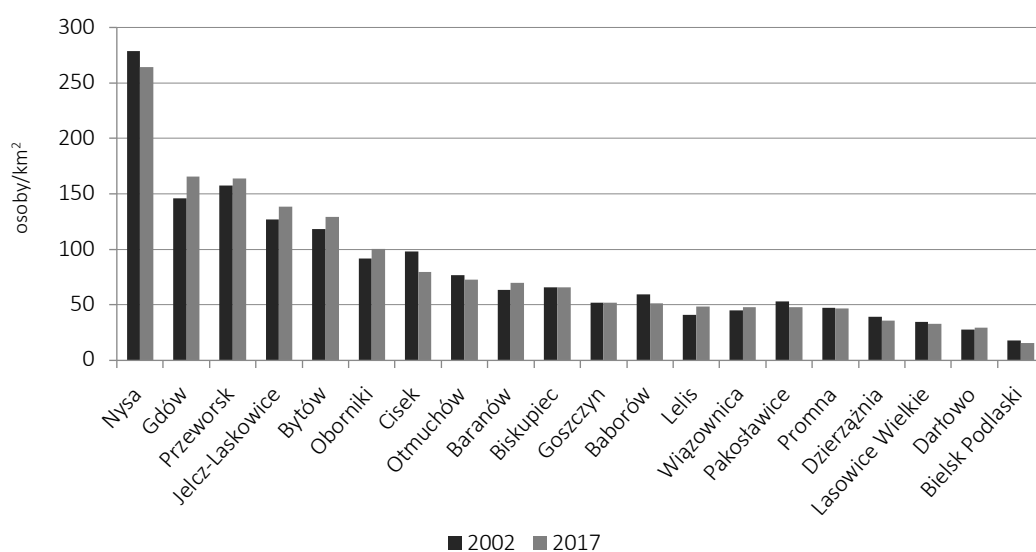
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL.

Rycina 13: Jednostopniowe indeksy dynamiki liczby ludności analizowanych gmin dla lat 1995-2017 (1995=100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

Ubytek potencjału ludnościowego w tak dużym stopniu jak w gminach Bielsk Podlaski (o ponad 2 tys.) i Cisek (o ponad 1,5 tys.) świadczy o postępującym procesie depopulacji w tych jednostkach. Na wyludnianie się tych gmin wskazują także wskaźniki struktury zaludnienia takie jak gęstość zaludniania. W latach 2002-2017 odnotowano obniżenia się gęstości ludności na obszarze 8 gmin, w największym stopniu na terenie gminy Cisek (z 98 do 80 os./km²) i Nysy (z 279 do 265 os./km²). Analogicznie gminy, które odnotowały zwiększenie się liczby ludności, odnotowały także wzrost tego wskaźnika, były to m.in. gminy: Gdów, Przeworsk, Jelcz-Laskowice, Bytów, Oborniki (ryc. 14).

Rycina 14: Gęstość zaludnienia w analizowanych gminach w roku 2002 i 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

W analizie zmian wartości potencjału ludnościowego istotne jest określenie tendencji dotyczących przyrostu rzeczywistego, który jest wypadkową dwóch składników: przyrostu naturalnego i salda migracji. W 1995 r. przeważały gminy o dodatnim przyroście rzeczywistym (12 jednostek) i był to głównie wynik dużych wartości przyrostu naturalnego (przewagi urodzeń żywych na zgonami). Po ponad dwóch dekadach dodatni przyrost rzeczywisty wystąpił już tylko w 9 gminach, a 11 odnotowały ubytek rzeczywisty (tab. 2).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się na ogół dwa typy zjawiska wyludniania się, tzw. tradycyjny, gdzie główną przyczyną depopulacji jest odpływ migracyjny, oraz nowy, powodowany przede wszystkim przez ubytki naturalne (ujemny przyrost naturalny). Można stwierdzić, że typ nowy jest następstwem długotrwałej depopulacji typu tradycyjnego (Bucher, Mai 2005). Określenie relacji pomiędzy elementami składowymi przyrostu rzeczywistego pozwala na określenie, z jakiego typu depopulacją mamy do czynienia. Przeprowadzona typologia przyrostu globalnego została przeprowadzona na podstawie procedury J. Webba, jednej z metod typologicznych opierających się na układzie współrzędnych prostokątnych. Jest to jednocześnie jedno z najbardziej znanych narzędzi badawczych, pozwalające określić stan rozwoju ludnościowego, w tym przypadku gmin, z uwzględnieniem współzależności między przyrostem (ubytkiem) naturalnym oraz dodatnim (ujemnym) saldem migracji. W zależności od kształtowania się obu cech można wyodrębnić osiem głównych klas podziału (Runge 2007):

- A - przewaga przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym (+PN > -SM),
- B - dominacja przyrostu naturalnego nad dodatnim saldem migracji (+PN > +SM),
- C - dominacja przyrostu migracyjnego nad dodatnim przyrostem naturalnym (+PN < +SM),
- D - przewaga przyrostu migracyjnego nad ubytkiem naturalnym (-PN < +SM),
- E - przewaga ubytku naturalnego nad przyrostem migracyjnym (-PN > +SM),
- F - ubytek migracyjny i jeszcze większy ubytek naturalny (-PN > -SM),
- G - ubytek naturalny i jeszcze większy ubytek migracyjny (-PN < -SM),
- H - przewaga ubytku migracyjnego nad przyrostem naturalnym (+PN < -SM).

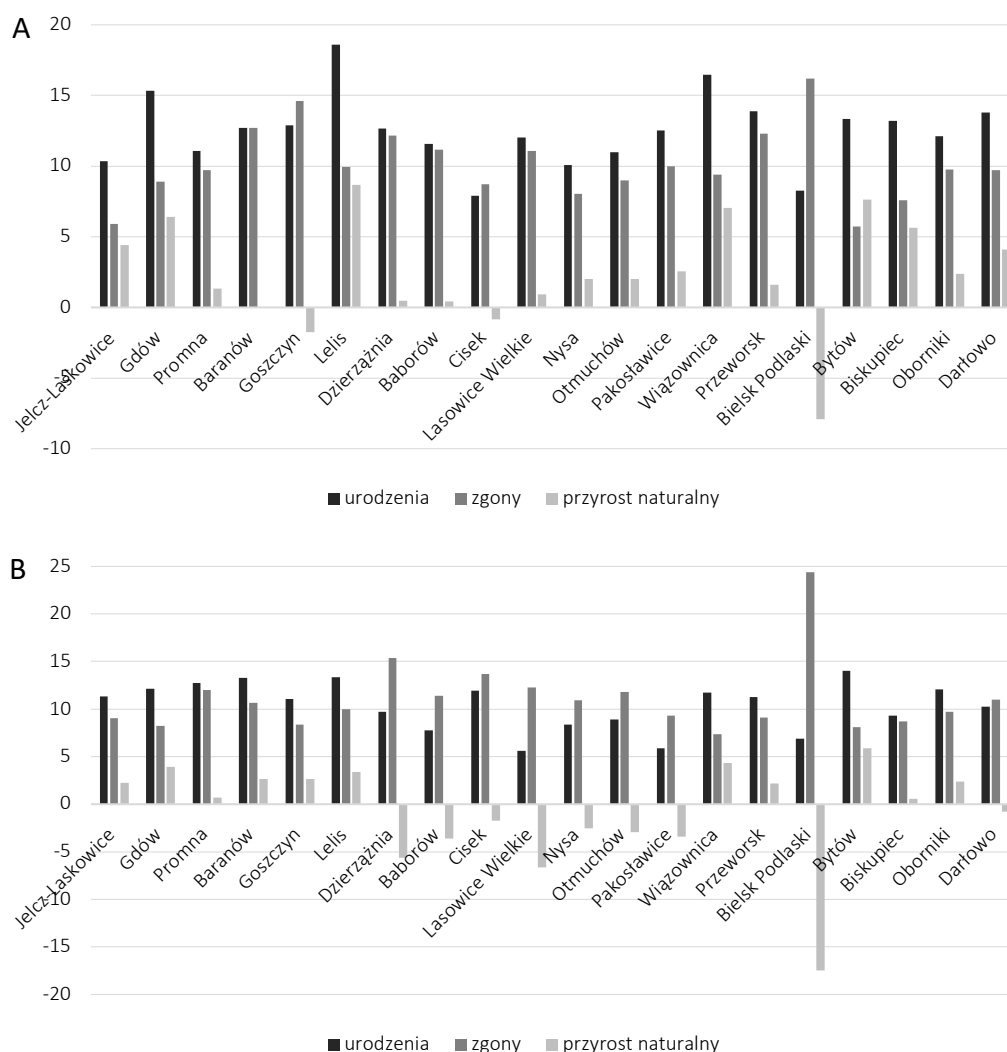
W przypadku analizowanych gmin w 1995 r. w większości z nich występował ubytek migracyjny (16 jednostek), który był jednak jeszcze w większości przypadków (z wyjątkiem Bielska Podlaskiego) równoważony przez dodatni przyrost naturalny, co w konsekwencji wpłynęło na dodatni przyrost globalny. Wśród gmin z dodatnim przyrostem rzeczywistym dominował typ A (Jelcz-Laskowice, Promna, Lelis, Otmuchów, Pakosławice, Bytów, Biskupiec, Darłowo). Najczęstszym typem w grupie gmin o ubytku rzeczywistym był H (Baborów, Lasowice Wielkie, Przeworsk, Baranów), gdzie odnotowano przewagę ubytku migracyjnego nad przyrostem naturalnym. W początkowym okresie analizy wyludnianie się gmin, miało więc charakter depopulacji tradycyjnej. W 2017 r. ubytkiem naturalnym odznaczało się już 13 gmin, a depopulacja zaczęła nabierać charakteru depopulacji nowoczesnej, choć dominującym typem ubytku rzeczywistego był typ G (tab. 8).

Tabela 8: Przyrost rzeczywisty oraz jego elementy składowe w analizowanych gminach w latach 1995-2017

Gminy	1995				2017			
	PN	SM	PR	TYP	PN	SM	PR	TYP
Jelcz-Laskowice	4,4	-2,3	2,1	A	2,2	0,8	3,1	B
Gdów	6,4	1,0	7,4	B	3,9	5,7	9,6	C
Promna	1,3	-1,0	0,3	A	0,7	5,9	6,6	C
Baranów	0,0	-7,0	-7,0	HG	2,7	4,6	7,2	C
Goszczyn	-1,7	-2,1	-3,8	G	2,7	-5,7	-3,0	H
Lelis	8,7	-0,6	8,0	A	3,4	2,9	6,3	B
Dzierżążnia	0,5	-7,6	-7,2	H	-5,7	-12,4	-18,1	G
Baborów	0,4	-3,4	-3,0	H	-3,6	-6,9	-10,6	G
Cisek	-0,8	-1,0	-1,8	G	-1,8	-1,8	-3,5	GF
Lasowice Wielkie	0,9	-5,9	-5,0	H	-6,7	1,6	-5,1	E
Nysa	2,0	0,6	2,6	B	-2,5	-0,8	-3,3	F
Otmuchów	2,0	-1,4	0,6	A	-2,9	-4,2	-7,1	G
Pakosławice	2,6	-0,8	1,8	A	-3,4	-7,0	-10,4	G
Wiązownica	7,1	3,1	10,2	B	4,4	-1,9	2,5	A
Przeworsk	1,6	-3,5	-1,9	H	2,2	-0,1	2,1	A
Bielsk Podlaski	-7,9	-7,7	-15,6	F	-17,5	0,0	-17,5	EF
Bytów	7,6	-0,9	6,7	A	5,9	-3,2	2,8	A
Biskupiec	5,6	-2,6	3,0	A	0,6	-3,4	-2,8	H
Oborniki	2,4	1,0	3,3	B	2,4	-0,8	1,6	A
Darłowo	4,1	-0,9	3,2	A	-0,7	-5,0	-5,7	G

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL.

Składniki kształtujące przyrost naturalny w badanych gminach były bardzo zróżnicowane. W początkowym okresie analizy (1995), w większości gmin urodzenia żywe przewyższały zgony, tylko w Goszczynie, Cisku i Bielsku Podlaskim zaznaczył się ujemny przyrost naturalny (ryc. 15A). Na szczególną uwagę zasługuje Bielsk Podlaski, w którym współczynnik zgonów wyniósł aż 16,2‰, a urodzeń tylko 8,3‰. Gmina ta już w połowie lat 90. charakteryzowała się ubytkiem naturalnym. Najwyższą rodnością odznaczała się gmina Lelis (pow. 18‰), Wiązownica (16,5 ‰) i Gdów (15,4‰), w pozostałych jednostkach wartości współczynników urodzeń były podobne – na poziomie 11-13‰. Tak wysokich wartości rodności nie spotykamy już w 2017 r., maksimum wystąpiło w Bytowie – 14,1‰, w pozostałych gminach współczynnik urodzeń wyniósł od 6 do 13‰. W 2017 r. już w 9 jednostkach liczba zgonów była większa niż liczba urodzeń (ryc. 15B). Największa różnica wystąpiła tak jak w poprzednim okresie w Bielsku Podlaskim, ubytek naturalny wyniósł aż 17,5‰, przy rodności 6,9‰ i umieralności 24,4‰. Gmina ta, biorąc pod uwagę zmiany potencjału demograficznego i postępujący proces depopulacji, jest jednostką o bardzo niekorzystnej sytuacji demograficznej, z pewnością można mówić w jej przypadku o regresie demograficznym.

Rycina 15: Urodzenia, zgony i przyrost naturalny w analizowanych gminach w roku 1995 (A) i 2017 (B)

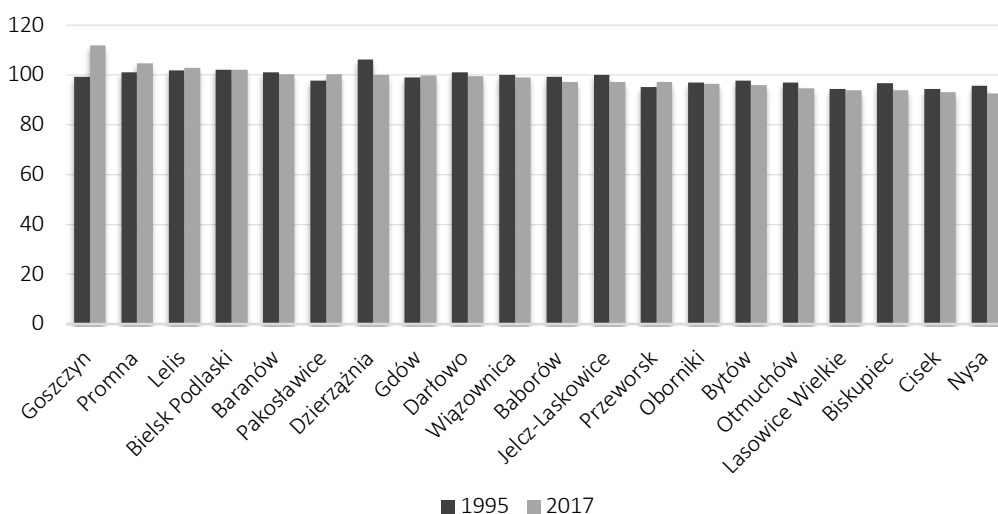
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

Struktury ludności

W analizach struktury ludności według cech demograficznych najczęściej uwzględnia się płeć i wiek jako zmienne mające wpływ nie tylko na kształtowanie się procesów demograficznych, ale także realnie wpływających na zjawiska społeczno-gospodarcze. W wyniku niejednakowej dynamiki liczby kobiet i mężczyzn w miastach i na wsi, struktura ludności według płci jest przestrzennie zróżnicowana. W analizowanych gminach w 1995 r. relacje liczbowe pomiędzy subpopulacjami kobiet i mężczyzn były prawie zrównoważone, tylko Dzierżążnia wykazywała się wyraźną maskulinizacją z wartością $W_m=106$. W wyniku odpływu kobiet ze wsi do miast proces maskulinizacji gmin szczególnie wiejskich takich jak Goszczyn i Promna pogłębił się, w pozostałych jednostkach występowała równowaga lub niewielka feminizacja ludności. Najwyższy wskaźnik feminizacji odnotowała gmina miejsko-wiejska Nysa - $W_f=108$ (ryc. 16).

Na terenach wiejskich w Polsce występuje wyraźna przewaga liczebna mężczyzn nad kobietami do 64. roku życia, w starszych grupach wiekowych występuje zaś feminizacja, zwiększająca się wraz z wiekiem (*Sytuacja demograficzna Polski, 2017*). Poziom współczynników feminizacji jest wyraźnie zróżnicowany w poszczególnych grupach wiekowych w analizowanych gminach (tab. 9). Wśród analizowanych gmin można zaobserwować zróżnicowaną dynamikę liczby kobiet i mężczyzn, co pozwala na wyróżnienie następujących układów struktury płci i wieku w postaci:

- podobieństwa współczynników feminizacji według wieku do obszarów wiejskich w kraju - Baranów, Otmuchów, Pakośławice,
- feminizację społeczeństwa już w młodszych grupach wiekowych (od 50. roku życia) - Jelcz-Laskowice, Oborniki,
- feminizację w grupach wiekowych 20-49, maskulinizację w 50-69, feminizację powyżej 70. roku życia - Cisek, Lasowice Wielkie,
- odmienności współczynników feminizacji według wieku do obszarów wiejskich w kraju, w tym występowania bardzo wysokiej maskulinizacji, np. w grupie wiekowej 30-59 (Bielsk Podlaski), 30-49 (Dzierżążnia), 30-39 (Promna).

Rycina 16: Współczynnik maskulinizacji w analizowanych gminach w roku 2002 i 2017

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

Tabela 9: Częstkowe współczynniki feminizacji dla analizowanych gmin w 2017 r.

Gminy	Współczynniki feminizacji dla grup wiekowych					
	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 i więcej
Jelcz-Laskowice	96	93	92	111	109	165
Gdów	95	100	97	99	99	163
Promna	92	78	97	96	92	150
Baranów	96	93	84	96	101	209
Goszczyn	80	84	91	84	97	164
Lelis	92	97	93	84	99	211
Dzierżążnia	93	77	86	92	114	178
Baborów	87	90	103	102	99	196
Cisek	102	106	105	94	96	172
Lasowice Wielkie	101	106	111	96	98	162
Nysa	94	94	100	108	123	166
Otmuchów	97	99	94	99	104	186
Pakosławice	92	95	91	94	103	171
Wiązownica	93	95	100	91	106	168
Przeworsk	101	89	91	96	111	175
Bielsk Podlaski	90	78	72	72	91	162
Bytów	100	102	93	110	117	153
Biskupiec	91	100	98	104	114	183
Oborniki	93	95	96	111	117	162
Darłowo	98	98	93	91	98	194

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL.

W analizie struktury wieku analizowanych gmin przedstawiono relacje pomiędzy grupami ekonomicznymi wieku, ale także uwzględniono proporcje pomiędzy najstarszą i najmłodszą częścią populacji, wykorzystując podział na biologiczne grupy wieku. Dało to m.in. możliwość określenia rozmiarów poziomu i dynamiki procesu starzenia się ludności, jednego z zasadniczych problemów demograficznych, jaki postępuje w polskim społeczeństwie zarówno w miastach, jak i na terenach wiejskich.

Dokonując szerokiego podziału ludności według wieku typu biologicznego, wyodrębnia się najczęściej trzy grupy wieku: 0–14 lat, 15–64 oraz 65 i więcej lat. Podział ten pozwala określić, jaki odsetek ogółu ludności stanowią dzieci (umownie określane jako wnukowie), jaki ludność dorosła (umownie określana rodzicami), a jaki ludzie starzy (umownie określani dziadkami) i w konsekwencji wskazać stopień zaawansowania demograficznej starości ludności danego kraju lub regionu.

W latach 1995–2017 dokonały się głębokie zmiany w strukturze wieku analizowanych gmin. Prawie we wszystkich gminach (z wyjątkiem Bielska Podlaskiego) zwiększył się udział seniorów. W takich gminach jak Nysa, Jelcz-Laskowice i Biskupiec był to wzrost o ponad 10 p.p. (tab. 10). Tylko w wymienionym już Bielsku Podlaskim udział ludzi starych zmniejszył się o 3 p.p., ale w tej gminie poziom starości jest bardzo głęboko zaawansowany, bowiem co trzeci mieszkaniec jest w wieku 65 lat i więcej. Trzeba odnotować, że tylko w 4 gminach odsetek ludzi starych nie przekroczył 20% (były to Gdów, Lelis, Wiązownica i Darłowo).

O poziomie starzenia się społeczeństwa świadczy wartość indeksu starości demograficznej¹, którego wartość (poniżej 100) w połowie lat 90. dla mieszkańców badanych gmin (z wyjątkiem Bielska Podlaskiego) była świadectwem jeśli nie młodości demograficznej, to jeszcze korzystnej struktury wieku. Obok Bielska Podlaskiego, w którym udział najstarszej części społeczeństwa blisko trzykrotnie przekraczał udział najmłodszej części, jeszcze dwie gminy Baranów i Cisek zbliżały się do wartości 100 indeksu starości demograficznej. Przekroczenie tej wartości zaobserwowano, z wyjątkiem gminy Lelis, we wszystkich gminach w 2017 r., co świadczy o tym, że prawie wszędzie odsetek dziadków przekroczył udział wnuków (tab. 4). Wartość maksymalną także i w tym momencie czasowym osiągnęła gmina miejsko-wiejska Bielsk Podlaski (294,5), wysoką wartość odnotowała też Nysa (222,3). Z przytoczonych wartości wynika, że w minionych dwóch dekadach w badanych gminach bardzo pogorszyły się relacje międzypokoleniowe między dziadkami i wnukami.

Szczególnie w gminie Bielsk Podlaski sytuacja demograficzna jest bardzo niekorzystna, obok procesów depopulacyjnych, mamy do czynienia z wysoce zaawansowanym procesem starości demograficznej. Z tego względu sytuację ludnościową w gminie można określić jako regres demograficzny. Może zatem nieco budzić zdziwienie, że w *Programie Rozwoju Lokalnego gminy Bielsk Podlaski na lata 2016-2020*, definiując obszary problemowe, dosyć marginalnie potraktowano to zjawisko. Możemy w nim przeczytać: „W odniesieniu do Gminy Bielsk Podlaski niewątpliwie jednym z głównych problemów jest prognozowany dalszy spadek liczby ludności. Nieuniknione jest podjęcie działań mających na celu neutralizowanie efektów zmian demograficznych, w tym podtrzymanie aktywności zawodowej i społecznej, w szczególności osób starszych, rozwój usług opiekuńczych i opieki długookresowej nad osobami zależnymi, rozwój infrastruktury związanej z czasem wolnym z uwzględnieniem potrzeb osób starszych. Istotnym obszarem działania będzie tworzenie warunków sprzyjających godzeniu ról rodzinnych i zawodowych, w tym poprzez rozwój systemu opieki nad dziećmi” (*Program Rozwoju Lokalnego gminy Bielsk Podlaski na lata 2016-2020*, 2017, s. 81-82).

Miarą dynamiki procesu starzenia się ludności jest m.in. współczynnik starzenia się ludności (W_{SD})². Im wartość tego wskaźnika jest wyższa, tym starzenie się społeczeństwa jest bardziej dynamiczne, zaś ujemna wartość świadczy o odmładzaniu się populacji (Długosz 1998; Kurek 2008). Najwyższą dynamiką procesu starzenia w latach 1995-2017 wykazały się Nysa (21,5), Biskupiec (21,4) i Jelcz-Laskowice (20,8) – por. tab. 11. Tylko jedna gmina uzyskała wartość ujemną współczynnika starzenia się ludności, był to Bielsk Podlaski, w latach 1995-2017 odsetek ludzi starych zmniejszył się o nieco ponad 3 p.p. (z 39,4% do 36,3%), a w tym czasie udział dzieci i młodzieży zmalał tylko o nieco więcej niż 1 p.p. Choć ujemna wartość W_{SD} wskazuje na odmłodzenie się społeczeństwa, to w tym przypadku trudno mówić o spektakularnej zmianie, która mogłaby poprawić niekorzystną sytuację w gminie.

¹ Indeks starości demograficznej (I_{SD}), zwany czasami także współczynnikiem obciążenia demograficznego, wyraża relację pomiędzy ludnością w wieku 65 lat i więcej a ludnością w wieku 0-14 lat.

$$I_{SD} = L_{65+} / L_{0-14} \times 100$$

gdzie: L_{65+} – udział ludności w wieku 65 lat i więcej; L_{0-14} – udział ludności w wieku 0-14 lat.

² Wskaźnik starzenia się demograficznego (W_{SD}), bazuje na punktowych różnicach pomiędzy udziałami ludności młodej i starszej:

$$W_{SD} = [U_{(0-14)t} - U_{(0-14)t+n}] + [U_{(65+)t+n} - U_{(65+)t}]$$

gdzie: $U_{(0-14)t}$ – udział ludności w wieku 0-14 lat na początku badanego okresu; $U_{(0-14)t+n}$ – udział ludności w wieku 0-14 lat na końcu badanego okresu; $U_{(65+)t}$ – udział ludności w wieku 65 lat i więcej na początku badanego okresu; $U_{(65+)t+n}$ – udział ludności w wieku 65 lat i więcej na końcu badanego okresu.

Podział ludności na trzy duże grupy wiekowe typu biologicznego odgrywa dużą rolę w analizie demograficznej ludności według wieku, zwłaszcza w ocenie procesu starzenia ludności. Jest on jednak niewystarczający do oceny aktualnego stanu społeczno-gospodarczego i demograficznego kraju oraz określenia jego perspektyw rozwojowych.

Tabela 10: Wskaźniki poziomu i dynamiki starzenia się ludności w analizowanych gminach w latach 1995-2017

Gminy	Odsetek 65+		I _{DS}		W _{SD} (1995-2017)
	1995	2017	1995	2017	
Jelcz-Laskowice	10,0	23,2	42,4	145,7	20,8
Gdów	16,0	18,5	60,3	103,0	11,1
Promna	21,0	22,7	88,9	136,3	8,7
Baranów	19,9	21,2	94,6	117,5	4,3
Goszczyn	20,6	21,1	89,2	116,1	5,4
Lelis	14,7	15,4	50,3	82,1	11,1
Dzierżążnia	21,1	22,6	82,7	154,0	12,3
Baborów	17,4	23,3	82,8	189,6	14,6
Cisek	18,3	23,1	99,4	180,3	10,4
Lasowice Wielkie	15,9	21,6	74,0	184,9	15,5
Nysa	14,1	27,6	69,3	222,3	21,5
Otmuchów	16,4	24,9	71,3	183,8	18,0
Pakosławice	16,1	22,3	68,3	193,4	18,2
Wiązownica	16,0	19,0	58,8	114,1	13,6
Przeworsk	19,6	20,9	81,5	126,0	8,8
Bielsk Podlaski	39,4	36,3	291,1	294,5	-1,9
Bytów	10,6	20,4	41,4	116,6	18,0
Biskupiec	11,3	22,3	45,2	152,4	21,4
Oborniki	12,6	21,0	52,4	120,6	15,0
Darłowo	15,1	19,8	58,3	126,1	14,9

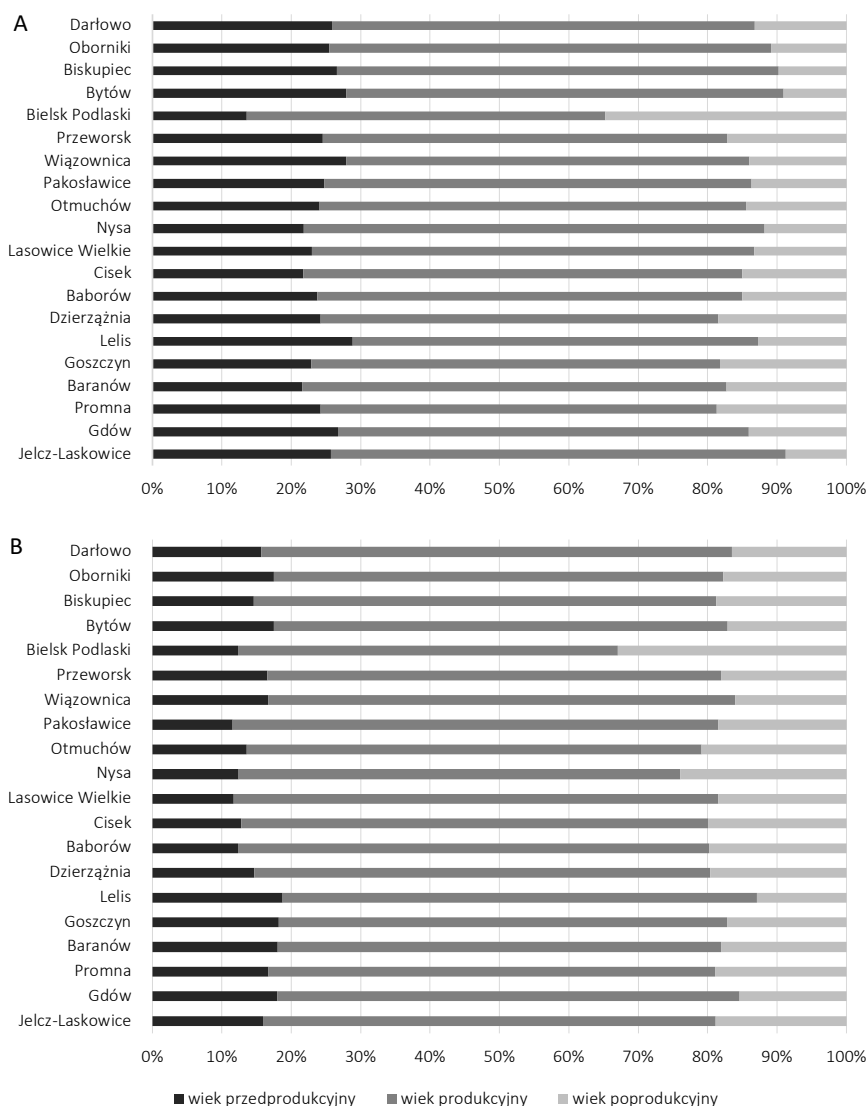
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL.

Niezbędny jest tu podział ludności według wieku oparty na przesłankach społeczno-ekonomicznych, w ramach którego wyodrębnia się trzy duże grupy wiekowe: wiek przedprodukcyjny, produkcyjny i poprodukcyjny.

Wszystkie gminy odnotowały zmiany w strukturze wieku według grup typu ekonomicznego, w tym zmniejszenia się udziału osób w wieku przedprodukcyjnym (ryc. 17A, B). W blisko połowie jednostek gminnych odsetek osób w wieku 0-17 lat był mniejszy w 2017 r. o ponad 10 p.p. w stosunku do roku 1995 (największy spadek w Pakosławicach – 13,2%). Korzystnym zjawiskiem było zwiększenie się udziału osób w wieku produkcyjnym (w wyniku w wejścia w ten wiek osób z młodszych roczników wieku), taka sytuacja zaistniała w 18 gminach. Wśród analizowanych gmin tylko w Bielsku Podlaskim nie zwiększył się odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym, ale ten udział pomimo niewielkiego spadku był alarmistycznie bardzo wysoki, zarówno w 1995 r. (34,8%), jak i w 2017 r. (33%)³.

³ W Programie Rozwoju Lokalnego gminy Bielsk Podlaski na lata 2016-2020 na stronach 26-27 możemy przeczytać: „W porównaniu do pozostałych obszarów wiejskich województwa podlaskiego, obszar gminy Bielsk Podlaski charakteryzuje się korzystną strukturą wiekową - większym udziałem ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym oraz mniejszym udziałem ludności w wieku poprodukcyjnym. Sukcesywnie

Malejąca liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym i jej wzrost w wieku poprodukcyjnym zmieniły radykalnie obciążenie demograficzne ludności w wieku produkcyjnym tymi populacjami w gminach (tab. 11). Wskaźniki dla lat 1995 i 2017 informują o dużym spadku obciążenia ludności w wieku produkcyjnym populacją w wieku przedprodukcyjnym, znaczącym zaś wzroście obciążenia ludnością w wieku poprodukcyjnym.

Rycina 17: Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w analizowanych gminach w roku 1995 (A) i 2017 (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

spada liczba ludności w wieku poprodukcyjnym” Autorka opracowania nie podziela tej optymistycznej diagnozy, a dostępne dane statystycznych zamieszczone na stronie GUS w bazie BDL (z których także korzystali autorzy Programu) jednoznacznie świadczą o niekorzystnej strukturze ludności gminy Bielsk Podlaski.

Tabela 11: Obciążenie demograficzne ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym w analizowanych gminach w 1995 i 2017 r.

Gminy	Współczynnik obciążenia demograficznego					
	1995			2017		
	ogółem	osobami w wieku przedpro-dukcyjnym	osobami w wieku popro-dukcyjnym	ogółem	osobami w wieku przedpro-dukcyjnym	osobami w wieku popro-dukcyjnym
Jelcz-Laskowice	52,6	39,2	13,4	53,4	24,4	28,9
Gdów	69,1	45,3	23,8	50,0	26,9	23,1
Promna	75,4	42,6	32,8	55,3	25,9	29,4
Baranów	63,6	35,3	28,3	56,5	28,3	28,2
Goszczyn	69,9	38,9	31,0	54,8	28,2	26,6
Lelis	71,3	49,4	21,9	46,3	27,4	18,9
Dzierżążnia	74,6	42,3	32,3	52,3	22,4	29,9
Baborów	63,3	38,8	24,5	47,2	18,1	29,1
Cisek	58,2	34,4	23,8	48,8	19,0	29,7
Lasowice Wielkie	56,9	36,1	20,8	43,1	16,8	26,4
Nysa	50,6	32,8	17,8	57,2	19,6	37,7
Otmuchów	62,7	39,1	23,6	52,5	20,7	31,9
Pakośćawice	62,5	40,2	22,3	42,8	16,5	26,3
Wiążownica	72,1	48,0	24,1	48,6	24,8	23,8
Przeworsk	71,5	42,1	29,5	53,1	25,4	27,7
Bielsk Podlaski	93,8	26,4	67,4	82,8	22,5	60,3
Bytów	58,7	44,3	14,4	53,1	26,8	26,3
Biskupiec	57,0	41,8	15,3	50,2	22,0	28,2
Oborniki	57,0	40,0	17,0	54,3	26,9	27,4
Darłowo	64,2	42,5	21,7	47,4	23,1	24,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL.

Do analizy struktury wieku według grup ekonomicznych wykorzystano jedną z procedur analizy wielozmiennej – trójkąt Ossana (Runge 2007). Jest to specyficzne narzędzie, znajdujące zastosowanie w przypadku cech, których wielkości liczbowe dają się zgrupować w trzy klasy. Można się nią posłużyć dla grup ekonomicznych wieku, w ramach którego wyodrębnia się trzy grupy. W efekcie charakter struktury wieku w danej jednostce wyraża położenie odpowiadającego jej punktu, który znajduje się w miejscu przecięcia się trzech linii równoległych do trzech boków trójkąta. Trójkąt ten podzielono na sześć klas określających różne etapy rozwoju struktury wieku ludności. Jako kryterium podziału zastosowano średnie arytmetyczne z udziału poszczególnych grup wieku w całej populacji ludności Polski (tab. 12). Ponieważ odniesiono się do struktury wieku mieszkańców kraju, metoda ta pozwala także określić sytuację, w tym aspekcie, badanych gmin w stosunku do ogółu ludności.

W wyniku przeprowadzonej procedury typologicznej wykazano, że w badanych gminach struktura wieku ekonomicznego jest nieco korzystniejsza niż w całej ludności miejskiej w Polsce. W 1995 r. w klasie starości demograficznej znalazło się 10 gmin, stabilizacja wystąpiła w 8 jednostkach, a tylko w dwóch 2 gminach (Lelis i Bytów) struktura wieku według grup ekonomicznych wskazała na ich przynależność do klasy młodości demo-

graficznej (tab. 13). Po ponad dwóch dekadach najliczniejszą grupę stanowią gminy (14 jednostek), które znalazły się w stadium stabilizacji demograficznej – był to w głównej mierze efekt wzrostu udziału ludności w wieku produkcyjnym (o czym pisano wyżej). Należy także odnotować, że 8 gmin pomiędzy 1995 a 2017 r. (Gdów, Promna, Baranów, Goszczyn, Dzierżążnia, Baborów, Cisek i Przeworsk) zmieniło klasę swojej przynależności określającą stadium rozwoju ludności – w tym przypadku struktura badanych gmin uległa odmłodzeniu w stosunku do struktury wieku ogółu mieszkańców kraju.

Tabela 12: Klasy określające etapy rozwoju struktury wieku ekonomicznego ludności (w %)

Klasy	Wiek przedprodukcyjny	Wiek produkcyjny	Wiek poprodukcyjny	Stadium rozwoju ludności
1995				
ML1	>27,6	<58,6	<13,8	Młodość demograficzna
ML2	>27,6	>58,6	<13,8	
SB1	>27,6	<58,6	>13,8	Stabilizacja demograficzna
SB2	<27,6	>58,6	<13,8	
ST1	<27,6	>58,6	>13,8	Starzenie się demograficzne
ST2	<27,6	<58,6	>13,8	
2017				
ML1	>18,0	<61,2	<20,8	Młodość demograficzna
ML2	>18,0	>61,2	<20,8	
SB1	>18,0	<61,2	>20,8	Stabilizacja demograficzna
SB2	<18,0	>61,2	<20,8	
ST1	<18,0	>61,2	>20,8	Starzenie się demograficzne
ST2	<18,0	<61,2	>20,8	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL.

Tabela 13: Klasy struktury wieku ekonomicznego w gminach w 1995 i 2017 r.

Gminy	Klasy struktury wieku ekonomicznego		Gminy	Klasy struktury wieku ekonomicznego	
	1995	2017		1995	2017
Jelcz-Laskowice	SB2	SB2	Nysa	SB2	ST1
Gdów	ST1	SB2	Otmuchów	ST1	ST1
Promna	ST2	SB2	Pakosławice	SB2	SB2
Baranów	ST1	ML2	Wiązownica	SB1	SB2
Goszczyn	ST1	ML2	Przeworsk	ST2	SB2
Lelis	ML1	ML2	Bielsk Podlaski	ST2	ST2
Dzierżążnia	ST2	SB2	Bytów	ML2	SB2
Baborów	ST1	SB2	Biskupiec	SB2	SB2
Cisek	ST1	SB2	Oborniki	SB2	SB2
Lasowice Wielkie	SB2	SB2	Darłowo	SB2	SB2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL.

Sytuacja demograficzna analizowanych wsi

Analiza uwarunkowań demograficznego rozwoju obejmuje 21 wsi, położonych w 20 gminach wiejskich lub wiejsko-miejskich na terenie 10 województw naszego kraju (tab. 14). Jednostki te są zróżnicowane ze względu na wiele aspektów ich rozwoju, w tym także cech demograficznych.

Wsie poddane analizie są jednostkami o bardzo odmiennej liczbie ludności, ich potencjał w 2011 r. wynosił od ponad 2 tys. (Grzęska - 2023 os.) do zaledwie kilkudziesięciu osób (Zielnowo - 74 os.). W grupie wsi zaledwie trzy były dużymi jednostkami (powyżej 1 tys. mieszkańców), w siedmiu potencjał liczył od 500 do 1 tys., a w pozostałych (11 wsi) liczba ludności nie przekraczała pół tysiąca (ryc. 18). W latach 2002-2011 w ośmiu wsiach odnotowano ubytek liczby ludności, największy (ponad 10 p.p.) wystąpił w Grabowcu, Zabrodziu i Miejscu Odrzańskim. W Jodłowie jako jedynej wsi nie zmieniła się liczba ludności, a pozostałe jednostki zwiększyły swój potencjał ludnościowy. Największy wzrost (blisko 58 p.p.) odnotowały Miłoszyce (ryc. 19). W analizowanym okresie łączny potencjał analizowanych jednostek zmniejszył się z 12,2 do 11,5 tys. osób.

Relacje między liczbą mężczyzn i kobiet nie są stałe, zmieniają się w czasie i są zróżnicowane w przestrzeni. Jest to z jednej strony skutek naturalnych procesów biologicznych, takich jak: stale występująca wśród noworodków przewaga liczby chłopców nad liczbą dziewcząt, większej częstości zgonów mężczyzn niż kobiet, z drugiej zaś wynik ruchów wędrowniczych ludności, uwarunkowanych różnymi procesami: gospodarczymi, społecznymi, kulturowymi. Pod wpływem niejednakowej dynamiki liczby mężczyzn i kobiet na wsiach, w latach 2002-2011 zmieniały swoje wartości nie tylko współczynniki feminizacji (zaliczane w klasyfikacji statystycznej do współczynników natężenia), lecz także powstały różnice we wskaźnikach struktury ludności według płci.

W populacji ogółem analizowanych wsi w 2002 r. udział mężczyzn stanowił 49,5%, udział kobiet 50,5%. Jest to rezultat niewielkiej przewagi liczebnej kobiet nad liczbą mężczyzn. W 2011 r. nie stwierdzono w strukturze ludności według płci omawianej zbiorowości zasadniczych zmian - udział mężczyzn wyniósł 49%.

Zarówno w 2002, jak i 2011 r. odnotowano przewagę liczebną kobiet nad mężczyznami w 13 wsiach, najwyższą wartość współczynnika feminizacji odnotowały Pakosławice (118) i Zielnowo (114) w 2002 r. oraz Księżę Pole (112) i Miejsce Odrzańskie (108) w 2011 r. W analizowanym okresie w siedmiu wsiach zaobserwowano przejście od maskulinizacji do feminizacji (Jodłów, Księżę Pole, Miejsce Odrzańskie, Długowola, Marszowice, Nasiadki i Słowino), zaś w pięcie wystąpił odwrotny proces, czyli społeczeństwa tych jednostek się zmaskulinizowały (Nowołoskoniec, Dzierżążnia, Gronowice, Miłoszyce i Pakosławice) - por. ryc. 20.

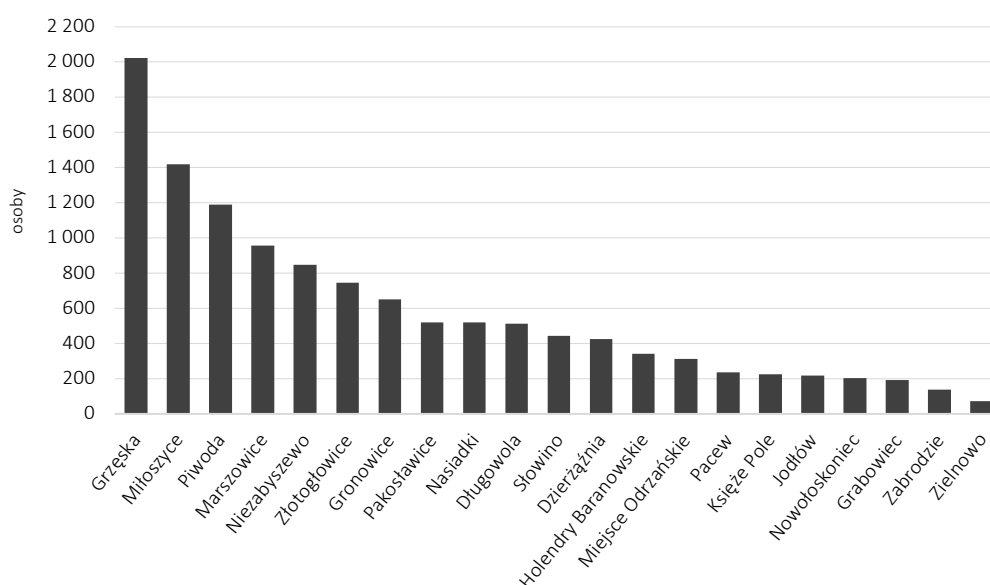
Dla aktualnego i perspektywicznego rozwoju społeczno-gospodarczego, a także i demograficznego ważne znaczenie ma nie tylko dynamika liczby ludności, zmiany w jej strukturze według płci, lecz także zmiany w strukturze według wieku. Szczególną uwagę przywiązuje się tu do wzajemnych relacji liczbowych między populacją dzieci i młodzieży, zbiorowością ludzi dorosłych i ludnością w starszym wieku. Z relacji tych wynikają bowiem ważne - bieżące i przyszłe - zadania dla wielu dziedzin życia społeczeństwa. Niezbędny jest tu podział ludności według wieku oparty na przesłankach społeczno-ekonomicznych, w ramach którego wyodrębnia się trzy duże grupy wiekowe: wiek przedprodukcyjny (0-17 lat), produkcyjny (18-59 lat kobiety, 18-64 lata mężczyźni) i poprodukcyjny (60 i więcej lat kobiety, 65 i więcej lat mężczyźni).

Tabela 14: Wykaz wsi i ich przynależność administracyjna

Lp.	Wieś	Gmina	Rodzaj gminy	Powiat	Województwo
1	Czerwona*/ Gronowice	Lasowice Wielkie	wiejska	kluczborski	opolskie
2	Długowola	Goszczyn	wiejska	grójecki	mazowieckie
3	Dzierżążnia	Dzierżążnia	wiejska	płoński	mazowieckie
4	Grabowiec	Bielsk Podlaski	wiejska	bielsko-podlaski	podlaskie
5	Grzęska	Przeworsk	wiejska	przeworski	podkarpackie
6	Holendry Baranowskie	Baranów	wiejska	grodziski	mazowieckie
7	Jodłów	Otmuchów	miejsko-wiejska	nyski	opolskie
8	Księż Pole	Baborów	miejsko-wiejska	głubczycki	opolskie
9	Marszowice	Gdów	wiejska	wielicki	małopolskie
10	Miejsce Odrzańskie	Cisek	wiejska	kozielski	opolskie
11	Miłoszyce	Jelcz-Laskowice	miejsko-wiejska	oławski	dolnośląskie
12	Nasiadki	Lelis	wiejska	ostrołęcki	mazowieckie
13	Niezabyszewo	Bytów	miejsko-wiejska	bytowski	pomorskie
14	Nowołoskoniec	Oborniki Wielkopolskie	miejsko-wiejska	obornicki	wielkopolskie
15	Pacew	Promna	wiejska	białobrzegi	mazowieckie
16	Pakosławice	Pakosławice	wiejska	nyski	opolskie
17	Piwoda	Wiązownica	wiejska	jarosławski	podkarpackie
18	Słowino	Darłowo	wiejska	sławieński	zachodniopomorskie
19	Zabrodzie	Biskupiec	miejsko-wiejska	olsztyński	warmińsko-mazurskie
20	Zielnowo	Darłowo	wiejska	sławieński	zachodniopomorskie
21	Złotogłowice	Nysa	miejsko-wiejska	nyski	opolskie

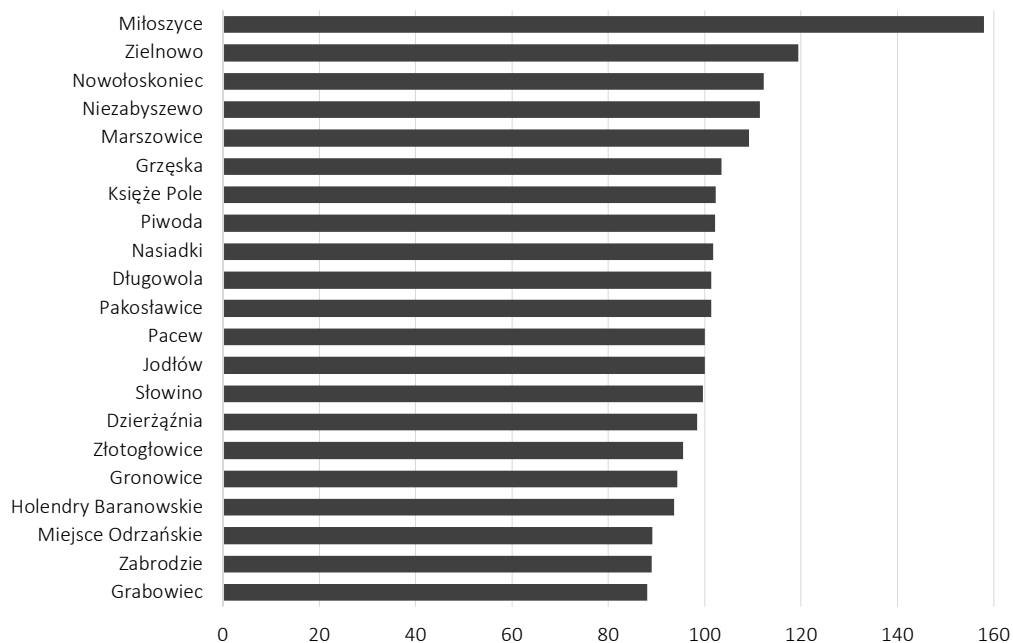
Uwagi: *Przysiółek Czerwona to część wsi Gronowice. Dane statystyczne zamieszczone na stronie GUS, dotyczą miejscowości statystycznych, w tym przypadku Gronowic. Dalsza analiza statystyczna obejmująca uwarunkowania demograficzne wsi dotyczyć będzie Gronowic.

Źródło: opracowanie własne.

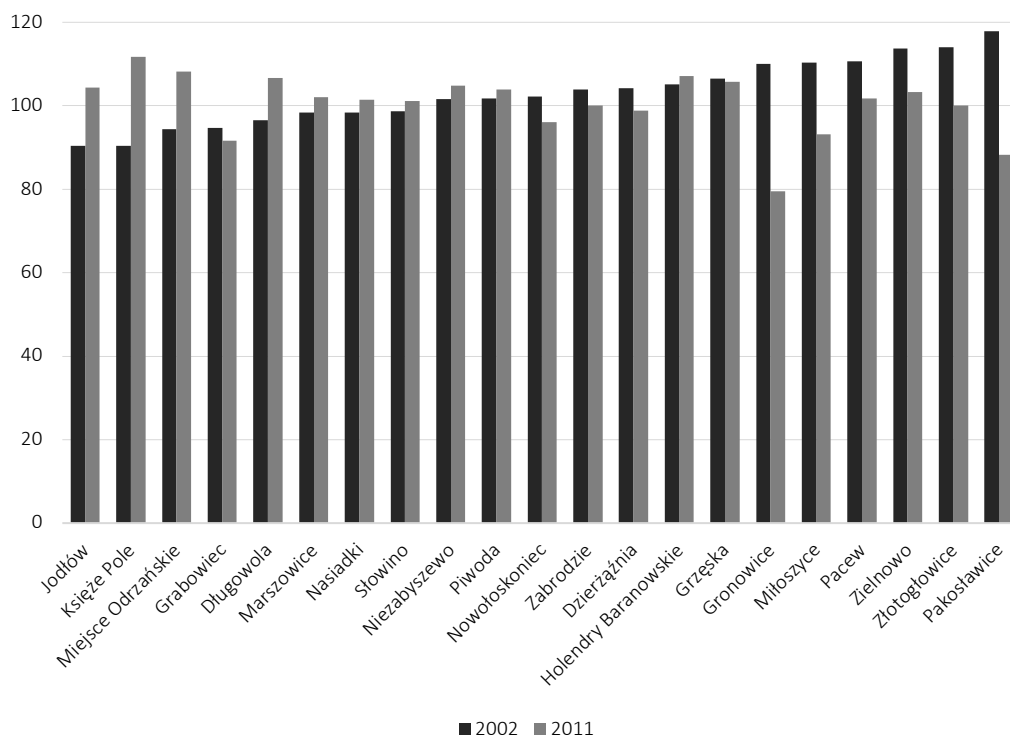
Rycina 18: Liczba ludności w badanych wsiach w 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie NSP 2011

Rycina 19: Zmiany liczby ludności w latach 2002-2011 w badanych wsiach (2002=100%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie NSP 2002 i NSP 2011

Rycina 20: Współczynnik feminizacji w badanych wsiach w 2002 i 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie NSP 2002 i NSP 2011

Należy odnotować dość znaczne zmiany struktury ludności według grup ekonomicznych wieku w analizowanych jednostkach wiejskich. Przemiany te dotyczą głównie dwóch grup wiekowych, tj. osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym. W 2002 r. w pięciu wsiach udział najmłodszej części społeczeństwa przekraczał 30% (Nasiadki, Marszowice, Holendry Baranowskie, Niezabyszewo, Nowołoskoniec), w 2011 r. już tylko w Nasiadkach co trzeci mieszkaniec był w wieku przedprodukcyjnym. Wyjątkowym przypadkiem jest wieś Grabowiec, w której udział dzieci i młodzieży był bardzo niski (13-14%) zarówno w 2002, jak i 2011 r. (por. ryc. 21).

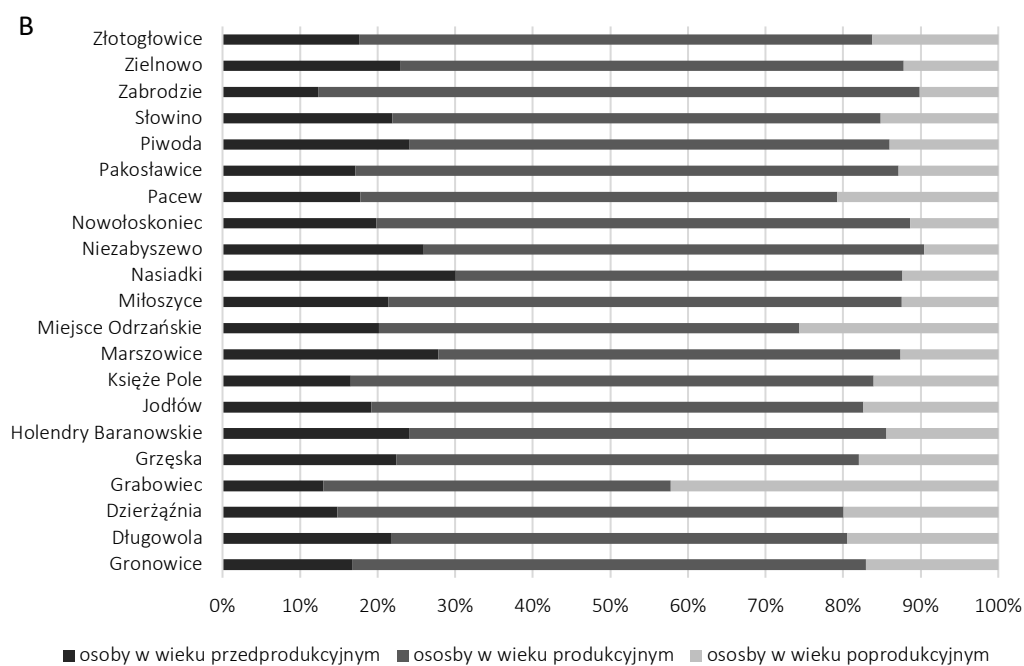
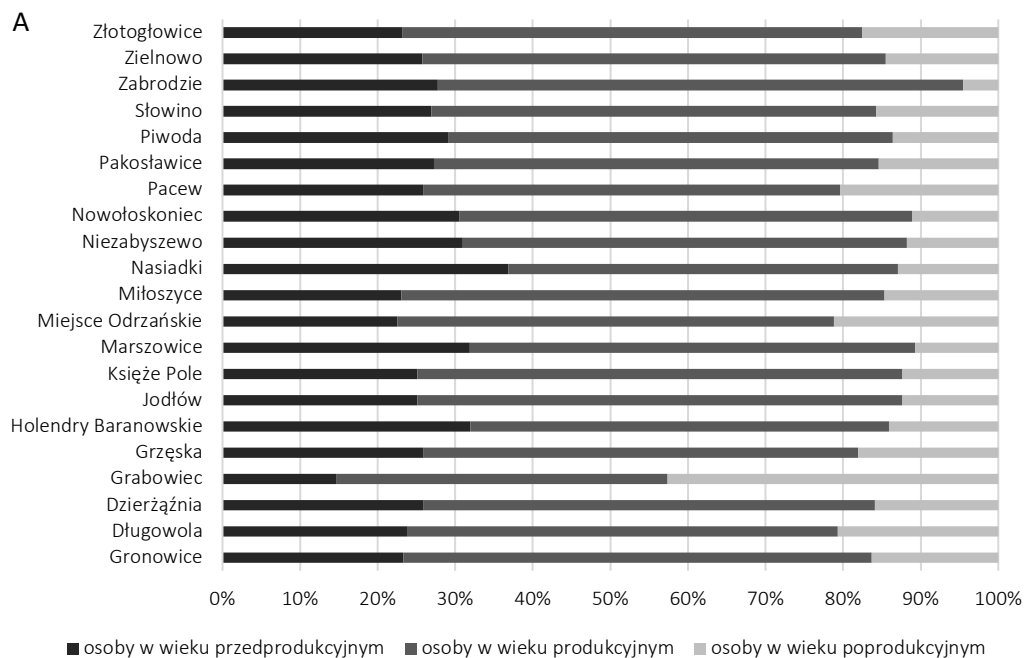
W analizowanym okresie zmniejszył się udział osób w wieku przedprodukcyjnym, osoby te powiększyły liczbę osób w wieku produkcyjnym. Udziały ludności dorosłej w Nowołoskoku i Pakosławicach zwiększyły się nawet o ponad 10 p.p., tylko w jednej wsi – Miejscu Odrzańskim, udział ludności w wieku produkcyjnym zmniejszył się. W połowie liczby wsi niewielkiemu zwiększeniu uległy także udziały ludności w wieku poprodukcyjnym.

Malejąca liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym, znaczny wzrost w wieku produkcyjnym oraz niewielki w wieku poprodukcyjnym nie zmieniły radykalnie obciążenia demograficznego ludności w wieku produkcyjnym tymi populacjami (tab. 15). Wspomniany wzrost odsetka ludzi dorosłych przyczynił się do spadku wartości współczynnika obciążenia demograficznego. Jednak w dłuższej perspektywie czasowej nastąpi w sposób naturalny wzrost obciążenia w wyniku postępującego starzenia się społeczeństwa.

Tabela 15: Obciążenie demograficzne ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym w analizowanych wsiach w 2002 i 2011 r.

Lp.	Wieś	Współczynniki obciążenia demograficznego					
		2002			2011		
		ogółem	osobami w wieku przed- produkcyjnym	osobami w wieku po- produkcyjnym	ogółem	osobami w wieku przed- produkcyjnym	osobami w wieku po- produkcyjnym
1	Gronowice	65,7	38,6	27,1	50,9	25,2	25,7
2	Długowola	80,4	43,1	37,4	70,2	37,1	33,1
3	Dzierżążnia	71,8	44,4	27,4	53,2	22,7	30,6
4	Grabowiec	134,4	34,4	100,0	123,3	29,1	94,2
5	Grzęska	78,3	46,1	32,2	67,6	37,5	30,1
6	Holendry Baranowskie	85,2	59,2	26,0	62,7	39,2	23,4
7	Jodłów	59,9	40,1	19,7	57,6	30,2	27,3
8	Księżę Pole	59,9	40,1	19,7	48,3	24,5	23,8
9	Marszowice	74,3	55,6	18,7	67,8	46,7	21,1
10	Miejsce Odrzańskie	77,7	40,1	37,6	84,6	37,3	47,3
11	Miłoszyce	60,6	37,0	23,6	51,0	32,3	18,7
12	Nasiadki	99,2	73,4	25,8	73,6	52,2	21,4
13	Niezabyszewo	74,8	54,1	20,6	54,9	40,1	14,8
14	Nowołoskoniec	71,4	52,4	19,0	45,3	28,8	16,5
15	Pacew	85,8	48,0	37,8	62,8	29,0	33,8
16	Pakosławice	74,2	47,5	26,8	42,7	24,4	18,4
17	Piwoda	74,5	50,8	23,7	61,8	39,0	22,7
18	Słowino	74,5	47,1	27,5	58,8	34,8	24,0
19	Zabrodzie	47,6	41,0	6,7	29,0	15,9	13,1
20	Zielnowo	67,6	43,2	24,3	54,2	35,4	18,8
21	Złotogłowice	69,0	39,3	29,7	51,2	26,6	24,6

Źródło: opracowanie własne.

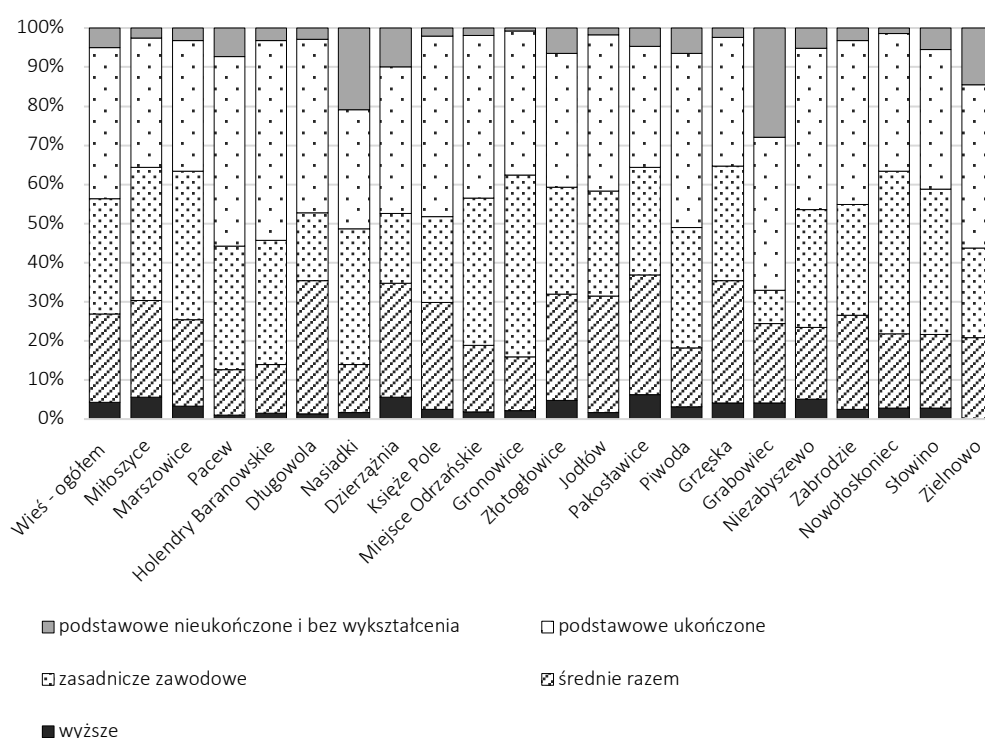

Rycina 21: Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w badanych wsiach w roku 2002 (A) i 2011 (B)

Źródło: opracowanie własne na podstawie NSP 2002 i NSP 2011

Istotną cechą społeczną różnicującą populację ludzką jest wykształcenie. Wilkin (1998) uważa, że wykształcenie jest powszechnie uznawane za główny element kapitału ludzkiego, najważniejszego czynnika rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego. Gospodarstwa kierowane przez wykształconych rolników zazwyczaj uzyskują lepsze efekty produkcyjne, cechuje je także skuteczniejsze wykorzystanie zasobów ziemi, pracy i środków obrotowych. Ludność wiejska charakteryzuje się niższym wykształceniem niż ludność miejska. Na niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej wskazują badania różnych autorów, którzy zwracają uwagę na to, że jest to jeden z najważniejszych problemów rozwoju rolnictwa w kraju (Kisiel, Lizińska 2002; Zajdel 2010).

Na podstawie dostępnych danych statystycznych z NSP 2002 dokonano porównania struktury poziomu wykształcenia mieszkańców wsi. Najwyższym poziomem wykształcenia (wyższe i średnie razem) legitymizowali się mieszkańcy Pakosławic, Długowoli, Grzęski i Dzierżążni, w których co trzeci mieszkaniec posiadał wykształcenie wyższe lub średnie (ryc. 22). Jednak odsetek osób z wykształceniem wyższym był bardzo niski, wahał się od 0 (Zielnowo) do 6,2% w Pakosławicach. Tylko w czterech miejscowościach udział mieszkańców z najwyższym wykształceniem przewyższał odsetek najlepiej wykształconych we wsiach ogółem. Zdecydowanie najgorszą sytuację pod względem wykształcenia można odnotować w Grabowcu, gdzie ponad 2/3 mieszkańców miało wykształcenie podstawowe (39,1%) lub podstawowe nieukończone i bez wykształcenia (27,9%).

Rycina 22: Struktura ludności według wykształcenia w badanych wsiach w 2002 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie NSP 2002

Wnioski – próba syntezy

Przeprowadzona analiza danych statystycznych pozwala na stwierdzenie, że w analizowanych wsiach wystąpiła duża dynamika przemian ludnościowych. W analizie uwzględniono mierniki obrazujące zmiany potencjału demograficzno-społecznego (liczby ludności i jej struktury). Odnosząc się do średniej wartości gminy dla omówionych wyżej miar, określono sytuację wsi w tych obszarach (tab. 16). Przeprowadzono prostą procedurę oceny kształtowania się zjawisk demograficznych (dla roku 2002 i 2011), przypisując każdej jednostce wartość liczbową (0 – wartość zbliżona do wartości średniej, +1 – powyżej wartości średniej, –1 – poniżej wartości średniej) uwzględniając charakter każdej z miar (jako cechy pozytywnej lub negatywnej).

Wyniki tej procedury potwierdzają, że przemiany demograficzne we wsiach są zróżnicowane, a ich sytuacja w zakresie kształtowania się potencjału ludnościowego jest w zdecydowanej liczbie przypadków odmienna od gmin, w których leżą. Najwięcej wsi odnotowało niekorzystne zmiany potencjału ludnościowego, tj. wyludnianie, zaburzoną strukturę płci i wieku oraz niski poziom wykształcenia. Relatywnie najgorsze warunki ludnościowe (w stosunku do gminy) zaobserwowano w Miejscu Odrzańskim, Nasiadkach, Zabrodziu i Zielnowie.

Tabela 16: Zróżnicowanie potencjału ludnościowego analizowanych wsi

Lp.	Wieś	Charakterystyki demograficzno-społeczne				Suma
		Potencjał	Struktura płci	Struktura wieku	Struktura wykształcenia	
1	Gronowice	0	0	0	–1	–1
2	Długowola	0	+1	–1	–1	–1
3	Dzierżążnia	0	+1	–1	+1	+1
4	Grabowiec	0	0	–1	+1	0
5	Grzęska	0	–1	0	+1	0
6	Holendry Baranowskie	–1	0	+1	–1	–1
7	Jodłów	+1	0	0	–1	0
8	Księżę Pole	+1	0	0	–1	0
9	Marszowice	0	0	+1	0	+1
10	Miejsce Odrzańskie	0	–1	–1	–1	–3
11	Miłoszyce	0	0	0	0	0
12	Nasiadki	0	–1	0	–1	–2
13	Niezabyszewo	0	0	+1	–1	0
14	Nowołoskoniec	0	0	0	–1	–1
15	Pacew	+1	+1	–1	–1	0
16	Pakosławice	+1	–1	0	+1	+1
17	Piwoda	0	0	0	–1	–1
18	Słowino	–1	+1	–1	0	–1
19	Zabrodzie	–1	–1	+1	–1	–2
20	Zielnowo	0	–1	0	–1	–2
21	Złotogłowice	0	+1	+1	–1	+1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Przedstawiony wyżej obraz demograficzny wsi jest bardzo zróżnicowany. Jego syntezę umożliwia typologia według ich cech demograficznych. Dla celów typologicznych wybrano jednak tylko dostępne zmienne, które opisują sytuację demograficzną, w tym potencjał ludności i jego zmiany, struktury według płci i grup ekonomicznych. Wydzielono siedem typów, a nazwy utworzono od ich najbardziej wyróżniających cech (tab. 17). Były to następujące typy:

- depopulacyjny z postępującym starzeniem,
- depopulacyjny z zaawansowanym starzeniem,
- depopulacyjny z maskulinizacją,
- umiarkowanego wzrostu ludności z postępującym starzeniem,
- umiarkowanego wzrostu ludności z maskulinizacją,
- umiarkowanego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych,
- znacznego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych.

Najczęściej występującym typem wśród analizowanych wsi jest typ, który określono jako umiarkowany wzrost ludności przy znacznym udziale ludzi młodych. Występuje on w ośmiu wsiach - Długowola, Nasiadki, Piwoda, Grzęska, Marszowice, Niezabyszewo, Nowołoskoniec i Zielnowo. Wsie te odznaczają się (jeszcze) dość korzystną sytuacją demograficzną - wykazują przyrost liczby ludności i choć można zaobserwować zmiany w strukturze wieku (rozpoczęcie procesu starzenia), to udział najmłodszej subpopulacji jest w dalszym ciągu większy niż osób w wieku poprodukcyjnym. Biorąc pod uwagę wymienione cechy, także korzystnie kształtują się one we wsi Miłoszyce (znacznym wzrost ludności przy znacznym udziale ludzi młodych), gdzie odnotowano największy przyrost ludności. Łącznie w dziesięciu wsiach odnotowano niekorzystne zjawisko starzenia się ludności, były to zarówno typy określone jako depopulacyjne, jak również o umiarkowanym wzroście ludności.

Typy demograficznego rozwoju zestawiono z typami rolniczym wsi, szukając związków pomiędzy sytuacją ludnościową a charakterem rolniczym wsi. W blisko połowie wsi, które zostały zaklasyfikowane jako typy o dominującej funkcji rolniczej (5 wsi) i przewadze funkcji rolniczej (5 wsi) zidentyfikowano niekorzystne procesy demograficzne, takie jak depopulacja i starzenie się ludności. Postępujące zmiany w strukturze wieku są widoczne prawie we wszystkich wsiach, nawet jeśli nadal występuje przewaga udziału najmłodszej części społeczeństwa nad najstarszymi. Świadczy o tym zmniejszający się odsetek dzieci i młodzieży we wszystkich wsiach. Niekorzystne przemiany dotyczą także struktury płci przejawiające się w kilku przypadkach anormalną relacją liczbową pomiędzy kobietami mężczyznami - w tym przypadku maskulinizacją.

Tabela 17: Typy rozwoju demograficznego a typy IRWIR analizowanych wsi

Lp.	Wieś	Typ rolniczy	Typ demograficzny
1	Czerwona*/Gronowice	przewaga funkcji rolniczej	typ depopulacyjny z maskulinizacją
2	Długowola	przewaga funkcji rolniczej	typ umiarkowanego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych
3	Dzierżążnia	dominacja rolnictwa tradycyjnego	typ depopulacyjny z zaawansowanym starzeniem
4	Grabowiec	dominacja rolnictwa tradycyjnego	typ depopulacyjny z zaawansowanym starzeniem
5	Grzęska	przewaga funkcji rolniczej	typ umiarkowanego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych
6	Holendry Baranowskie	przewaga funkcji rolniczej	typ depopulacyjny z postępującym starzeniem
7	Jodłów	wielofunkcyjne, równowaga sektorów	typ umiarkowanego wzrostu ludności z postępującym starzeniem
8	Księżę Pole	dominacja rolnictwa wielkoobszarowego	typ umiarkowanego wzrostu ludności z postępującym starzeniem
9	Marszowice	wielodochodowe, rozdrobnione rolnictwo	typ umiarkowanego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych
10	Miejsce Odrzańskie	przewaga funkcji rolniczej	typ depopulacyjny z zaawansowanym starzeniem
11	Miłoszyce	zurbanizowane, redukcja funkcji rolniczej	typ znacznego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych
12	Nasiadki	dominacja rolnictwa tradycyjnego	typ umiarkowanego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych
13	Niezabyszewo	wielofunkcyjne, równowaga sektorów	typ umiarkowanego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych
14	Nowołoskoniec	zurbanizowane, redukcja funkcji rolniczej	typ umiarkowanego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych
15	Pacew	dominacja rolnictwa tradycyjnego	typ umiarkowanego wzrostu ludności z postępującym starzeniem
16	Pakosławice	dominacja rolnictwa wielkoobszarowego	typ umiarkowanego wzrostu ludności z maskulinizacją
17	Piwoda	dominacja rolnictwa tradycyjnego	typ umiarkowanego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych
18	Słowino	dominacja rolnictwa wielkoobszarowego	typ depopulacyjny z postępującym starzeniem
19	Zabrodzie	dominacja rolnictwa wielkoobszarowego	typ depopulacyjny z postępującym starzeniem
20	Zielnowo	dominacja rolnictwa wielkoobszarowego	typ umiarkowanego wzrostu ludności przy znacznym udziale ludzi młodych
21	Złotogłowice	zurbanizowane, redukcja funkcji rolniczej	typ depopulacyjny z postępującym starzeniem

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.